

**Խ. ԱՐՈՎՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ  
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ  
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ АРМЯНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО  
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМ. Х. АБОВЯНА**

---

Հումանիտար գիտություններ №2 (19) 2013 Гуманитарные науки

**ՀԱՅԱՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹՅԱՆ  
ԽՆԴԻՐԸ ԳԱՐԵԳԻՆ ՆԺԴԵՀԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ**

**Խ. Ռ. ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ**

***Խ. Արուիանի անվան հայկական պետական մանկավարժական  
համալսարան***

Հայաստանի առաջին Հանրապետության անկումից հետո հայ մտավորականության զգալի մասը, գրեթե ամբողջ քաղաքական ղեկավարությունը հայտնվեցին արտասահմանում և ձեռնամուխ եղան Հայոց ցեղասպանության ու հայրենագրված հետևանքով ձևավորվող Սփյուռքի առջև ծառացած խնդիրների լուծմանը: Այս խնդիրների շարքում առանձնացվում էին հայապահպանությունն ու ազգային դաստիարակությունը: Սփյուռքում հայ քաղաքական միտքը բազմակողմանիորեն անդրադարձավ ստեղծված կացությանը և փորձեց համապատասխան լուծումներ առաջարկել: Այս տեսակետից առանձնապես արժեքավոր են դաշնակցական մեծանուն գործիչ Գարեգին Նժդեհի մոտեցումները:

Նժդեհը, երկար ժամանակ ուսումնասիրելով իրավիճակը, հետաքրքիր հետևություններ է անում: Ըստ նրա՝ մեծ ցնցումներ ապրած ժողովուրդները տառապում են հոգեկան հետընթացով, որն արտահայտվում է պարսվողական տարբեր դրսևորումներով: Աղետի ենթարկվածը, հոգեպես ուժասպառ լինելով, ամեն ինչ կորած է համարում և հնազանդորեն համակերպվում է իրեն պարտադրված քաղաքական ճակատագրին [1]:

Նժդեհին առանձնապես մտահոգում էր սփյուռքահայ երկտասարդության վիճակը: Օտար բարքերը, միախռնների քարոզչությունը, հարանվանությունների պատճառով խրախուսվող անհանդուրժողականությունը, կրթական և եկեղեցական հաստատությունների թուլությունը, հայկական միջնակարգ դպրոցների գոյություն չունենալը, հակազգային քարոզչությունը հայ երիտասարդներին հեռացնում էին իրենց ինքնությունից: Այս առթիվ Նժդեհն ասում է. «Նայելով քեզ, հայ երիտասարդութիւն, վարդագոյն

լաւատեսութեամբ չեմ լցում եւ: Երեկ դու աւելի յուսատու էիր քան այսօր: Իսկ մեր վաղը, մեր ապագան կախած է մեր ներկայից» [2]:

Հայ երիտասարդության ազգային դաստիարակությունն անհրաժեշտ էր ոչ միայն հայապահպանության տեսակետից: Նժդեհին անհանգստացնում էր մեր ժողովրդի ճակատագիրը նաև բուն Հայաստանում: Դարավոր թշնամու կողմից Հայաստանի պաշարված դրությունը, ռազմավարական դիրքերի խոցելիությունը առավել քան մտահոգիչ էին նրա համար, ինչի կապակցությամբ գրում է. «Այդ պաշարումը դրուած է այնպիսի հաշիւներու վրայ, որոնք մի ակնյայտնի իմաստ ունին՝ յարմար պարագային նուազագոյն զոհողութիւններով եւ ամենակարճ ժամանակամիջոցում բնաջնջել հայութիւնը» [3]: Հայաստանի տնտեսապես թույլ վիճակը և հասկանալի պատճառներով թշնամի հարևաններին զիջելու հանգամանքը մեզ պետք է ստիպեն հենվել բարոյական առաքինությունների վրա [4]:

Միյուրքում հայապահպանության ինտրի լուծման ճշմարիտ ճանապարհը սերունդների ազգային դաստիարակությունն է: «Ես ճշմարտություններ գիտեմ, որոնցից մեկն ասում է՝ ուզում ես գուշակել, տեսնել մի ժողովրդի ապագան՝ նայիր նրա երիտասարդութեան», - ասում է Նժդեհը [5]: Նրա համար մտահոգիչ էր այն, որ վատ դաստիարակության պատճառով ապագան դժվար է լինելու:

Հայրենապաշտ ու գաղափարապաշտ դաստիարակությունը, ըստ Նժդեհի, ազգերին կարող է տալ այնպիսի հատկանիշներ, որոնց առկայության պայմաններում նրանք չեն մեռնում: Այդպիսի դաստիարակությունը հայությանը զինելու էր ազգային զգացումներով ու զգոն գիտակցությամբ: Հայ մարդն իր անձնական երջանկությունը պետք է փնտրի ընդհանուրի երջանկության մեջ: Ժողովրդի բարոյական կորույն ամրապնդելու, նրան հոգեփոխելու դաստիարակություն էր առաջարկում Նժդեհը [6]: Ի դեպ, նա ազգային դաստիարակությունը պայմանավորում է մարդկային ճիշտ դաստիարակությամբ՝ նշելով, որ լավ հայրենասեր, լավ հայ լինելու համար նախ պետք է լավ մարդ լինել [7]:

Իսկ ազգային դաստիարակությունը պետք է հռչակել դավանանք, կրոն, վարդապետություն, որովհետև դա է մեր միակ ելքը: «Հայրենապաշտական դաստիարակութիւն - ասիա մեր փրկութեան խարիսխը»- գրում է Նժդեհը [8]:

Սերունդների դաստիարակության և հայապահպանության գործում Նժդեհը առանձնացնում է երեք կարևոր հաստատություն՝ եկեղեցին, դպրոցը և մամուլը: «Այս երեքն է, որ պետք է կարողանան հայ մանուկին, հայ խաչը եւ գիրը գերծ պահել պոծանքից», - նկատում է նա [9]:

Նժդեհը հատուկ կարևորում է մամուլի դերը: Նա քննադատաբար է մոտենում մամուլի այն միջոցներին, որոնք բոլորովին այլ ուղղությամբ

են աշխատում: «Թերթեր ունենք, որոնք աւելի օգտակար պիտ լինէին հայ ժողովրդին, եթէ բնաւ լոյս չտեսնէին»- գրում է նա [10]: Առանձնապէս կարևորում է հերոսների կյանքի փառաբանումը մամուլի էջերում. «Թող հաճախ նրանք բնութագրեն հայ ժողովրդի ընտիր որդիներին, որոնք իրենց կենսով թէ մահով մի բան աւելացրել են ազգ կոչւելու մեր իրաւունքին» [11]:

Նժդեհի համոզմամբ մամուլի դերը պետք է լինի ոչ թէ լրատվության ապահովումը, կամ ոչ միայն լրատվության ապահովումը, այլ՝ վերադաստիարակիչ հրապարակախոսութիւնը, որ կարողանա «անսխալ կերպով ախտանշէ մեր ցեղին հոգերը եւ արմատական միջոցներ առաջարկի, որ վերագնահատումի ենթարկէ մեր անցեալը եւ նոր ճշմարտութիւններ որոնէ, որ լուսաբանէ մեր ժողովրդի կնճիռները, որ կռահի իր ժողովուրդին սպառնացող վտանգը եւ դառնայ նրա հոգեւոր սպառազինումի ահագանգը»[12]:

Ազգային դաստիարակչութիւնն առավել արդյունավետ իրականացնելու համար Նժդեհն առաջարկում է այդ գործընթացը սկսել սեփական անցյալի վերագնահատումից, առանց որի դժվար է լինելու նորի և ճշմարիտի որոնումը: Նա հանգում է մի կարևոր եզրակացության. քաղաքական կույր պատեհապաշտութիւնից զերծ մնալու համար անհաջողութիւնների պատճառը մեր մեջ պետք է փնտրել:

Նժդեհը սերունդների հայրենապաշտ դաստիարակչության գործում մեծապէս կարևորում է մտավորականութեան դերը: Հայ ժողովրդի քաղաքական պարտութիւնների պատճառ է հանդիսացել նաև ներքին միասնականութեան պակասը: Նժդեհի այս մտահոգութիւնը օպահանջում է մեր մտաւորականութիւնից մեծագոյն զոհողութիւն՝ յանուն եւ ի զոհ մեր անկախութեան Մայիսի՝ մորթել իր եսը [13]: Ակնկալիքները մեծ են նաև ապագայի մտավորականութիւնից՝ ուսանողութիւնից: Հայ ուսանողութիւնը պետք է գիտակցի, որ օտար մշակութիւն ազգային առանձնահատկութիւնների զոհաբերում որևէ արդարացում չունի: Այս կապակցությամբ Նժդեհը գրում է. «Նա (հայ ուսանողութիւնը –Խ. Ս.) հրամայողաբար պիտի դառնայ գիտութեան եւ ցեղային պարտականութեան մարդ: Եւ որպէս այդպիսին, առաջին հերթին նա պետք է հայացնի օտար համալսարաններու, ձեռք բերած իր գիտական պաշարը...» [14]:

Սերունդների հայրենասիրական դաստիարակչության մասին խոսելիս, Նժդեհը նաև արժևորում է «հայրենասիրութիւն» երևույթը: «Հայրենիքներն ապրում են հայրենասիրութեամբ, ընկնում նրա պակասի պատճառով», - գրում է նա [15]: Տգիտութիւնը, էգոիզմը և աշխարհաքաղաքացիութիւնը, որոնց Նժդեհը մեկ արտահայտությամբ

անվանում է վտանգավոր մոլորություններ, թշնամի են հայրենասիրությանը:

Անդրադառնալով հայի հայրենասիրության կարևորությանը, հայրենասեր սերնդի դերին՝ նա գրում է, որ վաղվա Հայաստանի սահմանները «պիտ գծեն հայ զինուորի արիությանն ու հայրենասիրութիւնը» [16]: Հայրենասիրությունը հայ երիտասարդի համար պետք է լինի աստվածություն, կրոն, սրբազան զգացում: Եվ միայն այս ճանապարհով է հնարավոր հայ ժողովրդին զերծ պահել հետագա վտանգներից:

Նժդեհը սերունդների ազգային դաստիարակությունը, ինչպես նաև հայապահպանության խնդիրը մեծապես կապում է անկախության գաղափարը օրակարգի վրա պահելու հետ: Անկախությունը նա համարում է ինչպես բոլոր ժողովուրդների, այնպես էլ հայերի գերագույն նպատակը [17]: Առանց անկախ հայրենիքի մեր ժողովուրդը դատապարտված է վերջնական պարտության: Անկախ հայրենիքը իրավունք լինելուց զատ նաև պարտականություն է: Ազգերի անխափան զարգացումը տեղի է ունենում միայն բացարձակ անկախության պարագայում, առանց որի, Նժդեհի բնորոշմամբ, «ժողովուրդները կորցնում են իրենց բարոյական գոյութեան իրաւունքը» [18]: Միաժամանակ անկախությունը համամարդկային արժեք է, և անկախ հայրենիքի գաղափարի դավանումը ենթադրում է պաշտպանել քաղաքակրթական արժեքներից մեկը:

Անկախության ձգտելու գործում Նժդեհն առանձնակի ուշադրություն է դարձնում մեր ժողովրդի դատը փորձի ընկալմանը: Պետք չէ ինքնախաբեությամբ տարվել և տուրք տալ քաղաքական մուրացկանությանը: «Մուրացկանութիւն եւ լալկանութիւն – մի ամբողջ ժամանակի հոգեբանութիւն, քաղաքական մեր միակ զենքը: Լալկանութիւնը, սակայն, ապացոյց է հոգեւոր տհասութեան կամ անարիութեան: Մուրացկանութիւնը զգուելի է ընդհանրապէս: Մուրացկանին օգնում են ոչ միայն կարեկցանքից դրդւած, այլ եւ յաճախ զգւանքից», - ասում է Նժդեհը [19]: Մեր պարտության պատճառն այն էր, որ սեփական ոգուն ապավինելու փոխարեն հովանավորներ փնտրեցինք:

Անկախության գաղափարը մերժողներին առավել տպավորիչ բնութագրելու համար Նժդեհը աստվածաշնչյան հայտնի պատմությունն է հիշեցնում, ըստ որի հրեական ամբոխը Պիղատոսից պահանջում է խաչին հանել Հիսուսին: «Նոյն տխուր տեսարանը եւ այսօր մեզանում: Նոյն ամբոխը, դատաւորը՝ նոյն: Տարբեր է միայն զոհը գերագոյն: Այսօրւանը Յիսուսը չէ, այլ՝ մեր Անկախութեան Գաղափարը: Նոյն սատուածասպան ամբոխն է, մեր ցեղի վատասերւած տականքը, որ օտարի միջոցով խաչել է տալիս այն ամենը, ինչ որ ազգային է: Նա

կատարում է յանձնումը մեր Ազատության ու Պատմության եւ շնականօրէն յայտարարում. – Մենք այլ թագաւոր ճունենք Կեսարից զատ»,– գրում է Նժդեհը [20]: Ընդհակառակը, երիտասարդությանը պետք է ներշնչել, որ ինքնուրույնությունից զուրկ ժողովուրդները չեն կարող երկար գոյատևել: Անհրաժեշտ է ունենալ սեփական պետություն, որը օնախատեսում է ինքնուրոյն քաղաքական միտք, պայքարելու ինքնավստահութիւն, կառավարելու նախաձեռնութիւն» [21]: Հետևաբար Նժդեհը գտնում է, որ նախ երիտասարդությանը պետք է հոգեվիժել կեղծիքի գերությունից, որ չընթանա հայրերի դատապարտելի ընթացքով: Պետք է պայքարել ու ապրել Հայրենիքի ու Անկախության համար [22]:

Հետաքրքիր է նաև այն, որ Նժդեհը կոչ է անում սերունդներին դատախարակել ոչ թե «ընդդէմ»-ի, այլ՝ «հանուն»-ի սկզբունքով: Խնդիրը պետք է լինի ոչ թե Հայաստանի ապախորհրդայնացումը, այլ «իրականացումը Միացեալ եւ Անկախ Հայաստանի գաղափարի» [23]:

Գարեգին Նժդեհը ազգային դատախարակության և հայապահպանության հարցերում առանձնացնում է հայ կնոջ դերը: «Հայ կնոջ միջոցաւ դարձի եւ զգաստութեան հրաւիրենք գաղութահայութեան ազգայնօրէն տկարացած տարրերը: Նրա պաշտպանութեան ու գուրգուրանքին յանձնենք մեր մայրենի լեզուն, եռագոյնը, անկախութեան Մայիսը – սրբութիւնները մեր ցեղի»,– գրում է նա [24]:

Միյուրքում հայ կնոջ դերը վճռական է հատկապէս այն առումով, որ հայ մանուկները, ազգային դպրոց չհաճախելով, ազգային դատախարակություն ստանում են միայն ընտանիքում, իսկ ընտանիքում դրանով առավելաբար զբաղվում է մայրը: Ազգայնական կինը ընտանիքը պետք է դպրոցի վերածի: «Չկայ ազգային ապագայի կառուցում՝ առանց մոր, առանց՝ նաեւ ցեղայնացած կնոջ»,– պնդում է Նժդեհը [25]:

Մերոնդների ազգային դատախարակության գործում Նժդեհը կարևորում է նաև հայ ժողովրդի զոհված հերոսների՝ իր իսկ բառերով՝ «մեծ մեռելների» պաշտամունքը, ազգային տոների նշումը:

Գարեգին Նժդեհը ազգային դատախարակության և հայապահպանության դժվարին խնդրի լուծումը բարեհաջող իրականացնելու համար կոչ է անում գործադրել իր իսկ առաջադրած ցեղակրոնության գաղափարախոսությունը: Ամերիկայում ապրած տարիներին, մտահոգվելով սերունդների ճակատագրով, Նժդեհը ստեղծում է ցեղակրոն շարժումը: «Ես հայրենասեր-գաղափարապաշտի խորին մտահոգությամբ ձեռնարկեցի մեր երիտասարդ սերնդի կազմակերպման գործը՝ նրան համարելով ամենակարող վերակերտիչ գործոնը»,– ասում է նա [26]:

Ցեղակրոնությունը ցեղի փառահեղ անցյալի պաշտամունքն է, միաժամանակ հավատը՝ մեծ ապագայի հանդէպ: Այն հանուն ցեղի

ինքնագոհողության գնալու պատրաստականություն է: Յեղակրոնության իր քարոզչությունը Նժդեհն այսպես է հիմնավորում: «Ես ցեղակրոնություն եմ քարոզում: Յեղակրոնություն, որով անհայրենիք հայությունը հոգեւոր զրահ կը հագնի օտար միջավայրերի այլասերիչ ազդեցություններին յաջորդաբար դեմ դնելու համար: Իր ժողովրդի քաղաքական ճակատագրով զբաղուելու գերագոյն պարտականություն ունի ցեղակրոնը, եւ անհա ես կը պայքարիմ մի մեծ ճակատագրի համար, որին այնքան արժանի է իմ ցեղը» [27]:

Այսպիսով՝ մտահոգված լինելով Սփյուռքում հայապահպանության և ազգային դաստիարակության խնդիրներով, հայրենասնվեր մեծանուն գործիչ Գարեգին Նժդեհը հանդես եկավ աննսխադեպ հրապարակախոսությամբ: Նրա աշխատություններում և հոդվածներում կարևորվում է սփյուռքահայ երիտասարդությանը ձուլումից փրկելու հրամայականը: Նժդեհի քարոզչության առանցքը կազմում էին անկախ պետականության գաղափարը, ազգային ինքնասիրության և հպարտության զգացումը, վեհին, ազնիվին հասնելու մղումը: Ժամանակի ընթացքում նա զարգացրեց սերունդների ազգային դաստիարակության իր հայեցակարգը, որի գազաթնակետը հանդիսացավ ցեղակրոնության գաղափարախոսությունը:

#### ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Նժդեհ Գ., Ինչո՞ւ ստեղծվեց ցեղակրոն շարժումը, Երկեր, հ. 2, Երևան, ՀՀ Արխիվային գործի գործակալություն, 2002, 504 էջ, էջ 441:
2. Նժդեհ Գ., Էջեր իմ օրագրեն, Գահիրե, տպարան «Յուսաբեր», 1924, 66 էջ, էջ 3:
3. Նժդեհ Գ., Բաց նամակներ հայ մտավորականության, Պէյրուք, «Հրազդան», 1929, 32 էջ, էջ 4:
4. Նժդեհ Գ., Էջեր իմ օրագրեն, Գահիրե, տպարան «Յուսաբեր», 1924, 66 էջ, էջ 15:
5. Նժդեհ Գ., Էջեր իմ օրագրեն, Գահիրե, տպարան «Յուսաբեր», 1924, 66 էջ, էջ 3:
6. Նժդեհ Գ., Բաց նամակներ հայ մտավորականության, Պէյրուք, «Հրազդան», 1929, 32 էջ, էջ 31:
7. Նժդեհ Գ., Որդիների պայքարը հայրերի դեմ, «Գողթան» գրատուն, Սոֆիա, 1927, 102 էջ, էջ 27:
8. Նժդեհ Գ., Էջեր իմ օրագրեն, Գահիրե, տպարան «Յուսաբեր», 1924, 66 էջ, էջ 62:

9. Նժդեհի Գ., Երբ հայրենասիրությունը ցեղասիրություն չէ, «Ռազմիկ» 1941, թիվ 12:
10. Նժդեհի Գ., Էջեր իմ օրագրեն, Գահիրե, տպարան «Յուսաբեր», 1924, 66 էջ, էջ 26:
11. Նժդեհի Գ., Էջեր իմ օրագրեն, Գահիրե, տպարան «Յուսաբեր», 1924, 66 էջ, էջ 26:
12. Նժդեհի Գ., Բաց նամակներ հայ մտավորականության, Պէյրուք, «Հրազդան», 1929, 32 էջ, էջ 25:
13. Նժդեհի Գ., Ցեղի ոգու շարժը, Սոֆիա, Տպագր. Պ.Պալըզճեան, 1932, 59 էջ, էջ 29:
14. Նժդեհի Գ., Ամերիկահայությունը - ցեղը եւ իր տականքը, Սոֆիա, 1935, 116 էջ, էջ 106:
15. Նժդեհի Գ., Էջեր իմ օրագրեն, Գահիրե, տպարան «Յուսաբեր», 1924, 66 էջ, էջ 18:
16. Նժդեհի Գ., Որդիների պայքարը հայրերի դեմ, «Գողթան» գրատուն, Սոֆիա, 1927, էջ 57:
17. Նժդեհի Գ., Էջեր իմ օրագրեն, Գահիրե, տպարան «Յուսաբեր», 1924, 66 էջ, էջ 58:
18. Նժդեհի Գ., Որդիների պայքարը հայրերի դեմ, «Գողթան» գրատուն, Սոֆիա, 1927, էջ 62:
19. Նժդեհի Գ., Բաց նամակներ հայ մտավորականության, Պէյրուք, «Հրազդան», 1929, 32 էջ, էջ 12:
20. Նժդեհի Գ., Որդիների պայքարը հայրերի դեմ, «Գողթան» գրատուն, Սոֆիա, 1927, էջ 70:
21. Նժդեհի Գ., Բաց նամակներ հայ մտավորականության, Պէյրուք, «Հրազդան», 1929, 32 էջ, էջ 14:
22. Նժդեհի Գ., Որդիների պայքարը հայրերի դեմ, «Գողթան» գրատուն, Սոֆիա, 1927, էջ 8:
23. Նժդեհի Գ., Ամերիկահայությունը - ցեղը եւ իր տականքը, Սոֆիա, 1935, 116 էջ, էջ 69:
24. Նժդեհի Գ., Որդիների պայքարը հայրերի դեմ, «Գողթան» գրատուն, Սոֆիա, 1927, էջ 75:
25. Նժդեհի Գ., Ամերիկահայությունը - ցեղը եւ իր տականքը, Սոֆիա, 1935, 116 էջ, էջ 98:
26. Նժդեհի Գ., Ինչո՞ւ ստեղծվեց ցեղակրոն շարժումը, Երկեր, հ. 2, էջ 442:
27. Նժդեհի Գ., Ցեղային արթունություն, «Հայրենիք» օրաթերթ, Բուստուն, 1933, թիվ 6568:

**РЕЗЮМЕ**  
**ПРОБЛЕМА НАЦИОНАЛЬНОГО ВОСПИТАНИЯ И**  
**СОХРАНЕНИЯ САМОБЫТНОСТИ В ТРУДАХ ГАРЕГИНА НЖДЕ**  
***Х. Р. СТЕПАНЯН***

Будучи озабоченным проблемами сохранения армянства и национального воспитания, преданный родине именитый деятель Гарегин Нжде в 1920-30-ые гг. выступал с беспрецедентными публицистическими работами. В его работах и статьях подчеркивается необходимость спасения молодежи армянской диаспоры от ассимиляции. Осью пропаганды Нжде были идея независимой государственности, национальное самолюбие и чувство гордости, стремление к возвышенному, честному. Со временем он разработал свою концепцию национального воспитания поколений, кульминацией которой стала идеология “цегакронства”.

**SUMMARY**  
**ISSUES OF ARMENIAN IDENTITY AND NATIONAL**  
**EDUCATION IN GAREGIN NZHDEH'S WORKS**  
***KH. R. STEPANYAN***

Being concerned by the issued of Armenian identity national education in the Armenian Diaspora Garegin Nzhdeh, Armenian eminent figure, in 1920-30s acted whit unprecedented oration. The peremptory of saving the Armenian young people in diaspora from allegation is amphasised. Nzhdeh's preachment axes were the idea of independent state, sens of national pride, propulsion to nobility and honesty. During time he developed his concept of national education for generations the high pick of which was the ideology of “Tseghakrounutyun”.